

ROSYJSKI RUCH ODNOWICIELSKI W 1917 ROKU

RUSSIAN CHURCH RENOVATIONISM IN 1917

KAMILA PAWEŁCZYK-DURA

PAWEŁCZYK.KAMILA@WP.PL

Słowa kluczowe: Ruch odnowicielski, 1917 rok, przewrót bolszewicki, Sobór Lokalny 1917-1918

Keywords: Renovatoinist Church, 1917, The October Revolution, All Russian Sobor of 1917-1918

3 marca 1917 roku w Zakładach Pułiłowskich w Piotrogradzie rozpoczął się strajk robotniczy o charakterze ekonomicznym. Udział Rosji carskiej w I wojnie światowej obnażył niewydolność gospodarczą kraju. Skutki regresu – wysoką inflację, problemy aprowizacyjne i spadek wynagrodzeń – odczuwali mieszkańcy stolicy. Niezadowolone wykorzystali polityczni agitatorzy, którzy podsyłali zamieszki. 8 marca, z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, zorganizowano demonstrację, która szybko przekształciła się antycarski wiec. Wystąpienie to dało asumpt to wybuchu powstania. 12 marca rewolucjoniści opanowali niemalże całe miasto. Usunięto posterunki porządowe w Piotrogradzie, przejęto kontrolę nad większością budynków publicznych, zdobyto arsenał i twierdzę pietropawłowską¹.

Bezpośrednim skutkiem rewolucji lutowej – takim mianem określa się w historiografii powstanie rosyjskie z marca 1917 roku – był upadek systemu monarchicznego w Rosji. 15 marca Mikołaj II podpisał akt abdykacji, w którym oddawał władzę w ręce młodszego brata, wielkiego księcia Michała Aleksandrowicza. Odrzucenie korony przez tegoż ostatniego przypieczętowało upadek państwa Romanowów. Fala rewolucyjna zniósła z powierzchni życia publicznego monarchię i doprowadziła do utworzenia w miejsce jedy-nowładzy carskiej Rządu Tymczasowego².

Przedstawicielem nowej władzy, pełniącym jednocześnie funkcje ministra i oberprokuratora został mianowany Władimir Lwow. Desygnacja na to stanowisko była wynikiem jego wieloletniej działalności politycznej. Po zakończeniu studiów na wydziale filologiczno-historycznym i prawnym Uniwersytetu Moskiewskiego, zapisał się jako wolny słuchacz na wykłady prowadzone w Moskiewskiej Akademii Duchownej. Wtedy też podjął decyzję o przyjęciu ślubów zakonnych. Zamiast kapłaństwa wybrał ostatecznie

politykę. Był deputatem Dumy trzeciej i czwartej kadencji oraz przewodniczącym Komisji do Spraw Cerkwi³.

Program polityki cerkiewnej Lwowa skupiał się na próbach wyzwolenia Cerkwi rosyjskiej spod dyktatu biskupów⁴. Rewolucja społeczna i polityczna, która wyniosła na powierzchnię życia publicznego Rząd Tymczasowy, miała stać się zarzewiem rewolty wewnętrzno-cerkiewnej⁵. Strategia oberprokuratora sprzęgła się z oczekiwaniami prawosławnej części społeczeństwa. Ich żądania, obok osobistych ambicji polityka, legły u podstaw tak zwanej rewolucji cerkiewnej.

Wiosną i latem 1917 na terytorium całej Rosji organizowano zjazdy niższego duchowieństwa i osób świeckich. Idea tych zgromadzeń, stawiająca na udział czynnika społecznego w zarządzie, miała wprowadzić zasadę demokratycznej wybieralności władz zwierzchnich w Kościele prawosławnym, głównie zaś ustanowienia powszechnego porządku wyborczego na każdym stadium hierarchii kościelnej (od diecezji po parafię). Nastroje panujące wśród zebranych na zjazdach elektorów nosiły znamiona rewolucji. Radykalizm ich poglądów, wyrażający się w niezadowoleniu z dotychczasowej administracji biskupów w terenie, doprowadził do oddolnego usuwania hierarchów z zajmowanych stanowisk. Na ich miejsce powoływano, zgodnie z duchem demokracji, nowych zarządców. W ten sposób w katedrze moskiewskiej zasiadł arcybiskup litewski Tichon (Biełławin), w petersburskiej biskup gdowski Beniamin (Kazanski), a we włodzimierskiej arcybiskup finlandzki Sergiusz (Stragorodzki). Rewolucja cerkiewna objęła także diecezje orłowską, tuską, kurską, riazzańską, charkowską, orłowską, saratowską, jekaterynburską i inne⁶.

Poruszenie środowiska prawosławnego wskrzesiło działalność grup odnowicielskich, bacznie obserwujących nastroje panujące wśród wiernych. Już na początku marca

1917 roku zawiązano Związek Piotrogrodzkiego Duchowieństwa Postępowego, który 7 marca został przemianowany na Związek Duchowieństwa Prawosławnego i Osób Świeckich. Równoległe powstawały nowe struktury ruchu. Na posiedzeniu 21-23 marca utworzono Połączoną Radę Duchowieństwa i Osób Świeckich, mającą grupować wszystkie parafie diecezji moskiewskiej i wspomagać proces tworzenia w ich ramach wspólnot, a 25 kwietnia zatwierdzono akt założycielski Związku Odnowienia Cerkwi⁷.

Członkowie formacji wyrażali przekonanie, że upadek władzy samodzierżawnej otworzył przed Kościołem prawosławnym możliwość odrodzenia wewnętrznego i zewnętrznego. Zakładano, w pierwszym rzędzie, ożywienie zastygłego w XIX-wiecznych skostniałych formach, ale nadal żywego ciała wspólnoty. Wypełnienie tego postulatu wymagało zaktywizowania pozostających dotychczas na uboczu procesu decyzyjnego niższego duchowieństwa i wiernych. Z tej zasady wynikała sugestia odrzucenia przez grupy odnowicielskie bierności na rzecz czynnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa rosyjskiego. Program formacji wykraczał przy tym poza ramy ściśle religijne, nawołując do działalności społecznej⁸.

Poglądy ideologów ruchu w przededniu wybuchu przewrotu bolszewickiego wykazują wiele rozbieżności. Podkreślano m.in., iż Kościół powinien skupić się na swojej kanonicznej misji, a jego duszpasterze na działalności religijnej. W danym momencie dziejowym, jak twierdzili propagatorzy formacji, należało odżegnać się od największego grzechu przeszłości – ścisłego związku państwa i Kościoła. Zadaniem odradzającej się Cerkwi miała stać się modlitwa, nauka słowa Bożego i kaznodziejstwo. Takie podejście nie oznaczało, paradoksalnie, izolacji. Wychodząc z założenia, iż duchowni są pełnoprawnymi obywatelami, zobowiązanymi do uczestnictwa w życiu narodu, popierano ich działalność społeczno-polityczną. Ideałem systemu państwowego była dla odnowicieli republika demokratyczna. Postulowano socjalną opiekę państwa, zakładającą zniesienie różnic klasowych, równouprawnienie kobiet, wolność słowa, myśli i wyznania, bezpłatną naukę w szkołach średnich i wyższych, naukę języka ojczystego⁹. W sferze gospodarczej oczekiwano od organów władzy i administracji państwowej sprawiedliwości i równości w podziale kapitału, zgody na uczestnictwo robotników w zarządzaniu środkami produkcji, nadania przydziałów ziemskich chłopom. Chrześcijaństwo, w założeniach programu odnowienia, było postawą człowieka odczuwającego własną niewystarczalność, pragnącego przekraczać siebie w kierunku wzniosłych wartości miłości, braterstwa i solidarności z innymi ludźmi, otwierającego się na wspólnotę ludzką¹⁰.

Tezy powyższe legły u podstaw programu ideowego I Wszechrzyjskiego Zjazdu Demokratycznego Duchowieństwa i Osób Świeckich, zorganizowanego w pierwszych dniach czerwca 1917 roku. W Zjeździe wzięło udział około siedmuset delegatów, którzy omawiali problemy związane z organizacją Związku Demokratycznego Duchowieństwa i Osób Świeckich, wyborem delegatów na projektowany w Moskwie sobór, reformą naczelnych organów władzy cerkiewnej, zmianami w funkcjonowaniu parafii, reorganizacją szkolnictwa oraz przygotowaniem ustawy o oddzieleniu Cerkwi od państwa¹¹.

Idea przewodnictwa rosyjskiemu prawosławiu, głoszona przez zgromadzenie, pozostała jednak pustym hasłem. W trakcie burzliwych obrad nie opracowano jednolitego programu ideowego, nie rozstrzygniętą najbardziej palących problemów, a przede wszystkim nie przyciągnięto do ruchu mas społecznych. Zjazd unaoczniał, że rewolucja cerkiewna z lutego 1917 roku, po usunięciu z zajmowanych stanowisk kilku niepopularnych hierarchów i obsadzenia katedr biskupich przez nowych zarządców, w ciągu kilku następnych miesięcy wygasła. Próby nawiązania kontaktu ze społeczeństwem, mającym być – w założeniach ruchu – generatorem reform religijnych i ich aktywnym uczestnikiem, zakończyły się niepowodzeniem.

Do społecznej i ideologicznej klęski formacji odnowicielskich w znacznym stopniu przyczyniły się przygotowania do Soboru Lokalnego Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. 16 sierpnia 1917 roku, po nabożeństwie w cerkwi Chrystusa Zbawiciela, nastąpiło otwarcie pierwszej sesji posiedzeń. W wydarzeniu tym udział wzięło pięciuset sześćdziesięciu czterech delegatów¹², w tym: dziesięciu metropolitów, siedemnastu arcybiskupów, pięćdziesięciu dwóch biskupów, dwóch protoprezbiterów, piętnastu archimandrytów, dwóch ihumenów, pięciu hieromnichów, pięciu protojerejów mitrofornych, sześćdziesięciu siedmiu protojerejów, pięćdziesięciu pięciu jerejów, dwóch archidiaconów, ośmiu diakonów, dwudziestu sześciu lektorów i dwieście dziewięćdziesiąt dziewięć osób świeckich¹³.

Konserwatyści, skupieni pod sztandarem arcybiskupim, dążyli do odbudowy w życiu cerkiewnym dawnego *status quo*, w szczególności patriarchy. Z tego grona zresztą wybierano pierwszego hierarchę Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Czołową postacią tego obozu był arcybiskup Antoni (Chrapowicki). Program cerkiewnych konserwatystów opierał się na poglądzie, iż rzeczywistymi kierownikami Kościoła prawosławnego w Rosji mogą być jedynie jego hierarchowie. Uważano, że wszystkie funkcje decyzyjne i kierownicze powinny być scedowane na tę grupę duchownych. Udział czynnika społecznego oraz niższego duchowieństwa w podejmowaniu kluczowych decyzji o zasadach funkcjonowania wspólnoty ograniczyć

się miał, ich zdaniem, do minimum. Pozostając na pozycji pielęgnowania tradycji hierarchiczności, postulowano powrót do systemu wyboru patriarchy jako widzialnej głowy Kościoła prawosławnego w Rosji. Epoka synodalna i jej rozwiązania były dla konserwatystów błędem przeszłości, które należało w początkach XX wieku naprawić. Podkreślano przy tym jednak soborowy charakter ustroju wewnątrzcerkiewnego, który ograniczałby władzę pierwszego spośród równych poprzez zwoływanie w przeciagu ustalonego okresu czasu kolejnych soborów¹⁴.

Pochodną grupy konserwatywnej była opcja centrowa. Najwybitniejszymi postaciami tej tendencji stali się: profesor Sergiusz Bułgakow i książę Jewgienij Trubieckoj. Oponowali przeciwko nadmiernej demokratyzacji struktur kościelnych, co – ich zdaniem – mogło doprowadzić do wypaczenia ideałów chrześcijańskich. Projektowane zmiany w zarządzie cerkiewnym nie mogły wykroczyć poza granice tradycji i kanonów. Odrzucając model absolutyzmu cerkiewnego, a więc skupienia nadmiernej władzy w ręku jednego człowieka, grupa ta podkreślała znaczenie soborów w historii Kościołów prawosławnych. „Złotego środka” między skrajnymi poglądami upatrywali w zasadzie soborowości, rozumianej jako kolegalność zarządu cerkiewnego. Sugerowali zatem reformę działalności Synodu, powrót do tradycji zwoływania soborów jako naczelnych organów kierownictwa Cerkwią, marginalizując problem patriarchy¹⁵.

Przeciwwagę tendencjom prawicowym tworzyło ugrupowanie cerkiewnych odnowicieli pod wodzą protoprezbitera armii i floty Georgija Szawielskiego oraz protojerejów Nikołaja Dobronrawowa i Nikołaja Cwietkowa. Wspierani przez świeckich wykładowców uczelni teologicznych, kreowali politykę progresu. Otwarcie na wymogi współczesności oznaczało dla nich zupełnie nową jakość życia wewnątrzcerkiewnego. Sprzeciwiając się propozycjom hierarchów, dążyli do reformy szkół cerkiewnych poprzez zwiększenie elementu świeckiego wśród profesury i studentów oraz demokratyzację struktur kościelnych i ścisłą współpracę z władzą państwową jako gwarantem dalszego rozwoju. Występowali przeciwko hierarchizacji i instytucji patriarchy. Optowali za reformą liturgii i zniesieniem celibatu¹⁶.

Obóz reformatorski nie stanowił jednej, ściśle powiązanej ze sobą ideologicznie czy organizacyjnie grupy. Poszczególnych członków wiązało przekonanie, iż odrodzona po okresie synodalnym Cerkiew potrzebuje głębokich zmian wewnętrznych, odpowiadających nowym warunkom społeczno-politycznym. Ideę tę wyrażali na Soborze wszyscy reprezentanci ruchu: Konstantin Aggiejew, Ioann Artobolewski, Nikołaj Dobronrawow, Nikołaj Kaptieriew, Nikołaj Kuzniecowa, Paweł Lachotski, Piotr Mirtow, Aleksandr Pokrowski, Nikołaj Popow, Aleksandr

Roźdiestwienski, Borys Titlinow, Aleksiej Uchtomski, Nikołaj Cwietkow oraz Simieon Szliejew¹⁷.

11 września 1917 roku na obradach sekcji Wyższej administracji cerkiewnej profesor Petersburskiej Akademii Duchownej – Iwan Sokołow poruszył problem reformy Synodu. Jego projekt zakładał powołanie hierarchy, który pełniłby funkcję przedstawiciela synodalnego. W pierwszym wariantcie przewodniczącym byłby jeden z hierarchów, w drugim pierwszy z biskupów, którego referent określił mianem patriarchy. Profesor, uzasadniając swoją pozycję, powoływał się na zapisy trzydziestego czwartego kanonu apostołskiego („Biskupi wszelkiego narodu powinni mieć pierwszego wśród nich i uznawać go jako głowę”)¹⁸ oraz dziewiątego kanonu soboru antiocheńskiego („W każdej dziedzinie Biskupi powinni wybrać Biskupa nadrzędnego”)¹⁹.

Nieoczekiwanie, projekt stał się przyczynkiem do dyskusji o reformie wyższej administracji cerkiewnej. Kluczowym jej elementem była kwestia ustanowienia w Kościele prawosławnym systemu patriarchalnego. Rozmowy prowadzone w trakcie pierwszego miesiąca posiedzeń okazały się bardzo burzliwe. Mozaika głosów i pomysłów rysowała się przy ustalaniu najważniejszych zasad – reformy systemu kolegalnego i utworzenia patriarchy²⁰. Niemożność opracowania całościowego projektu struktury i funkcji wyższej władzy cerkiewnej wynikała przede wszystkim z faktu, iż wśród decydentów ścierały się argumenty na rzecz soborowości i (lub) patriarchy.

Formacja odnowicielska wykazała znaczną aktywność na polu zwalczania idei jedynowładztwa religijnego. Występujący na forum soborowym przeciwnicy patriarchy przywoływali argumenty kanoniczne i historyczne oraz odwoływali się do tradycji i wymogów współczesności. W lansowanej przez nich wizji odrodzenia prawosławia pierwszy hierarcha był despota, uzurpatorem, religijnym odpowiednikiem samodzierżawnego monarchy. Tezę tę rozbudowywano o konkretne przykłady z historii Cerkwi i odwoływano się do dzieł Ojców Kościoła. Deprecjonując znaczenie patriarchy, przedstawiano własny projekt reform. Opierał się on podtrzymaniu zasady soborowości, rozumianej w sensie kolegalności naczelnych organów cerkiewnych oraz szerokiemu udziałowi wiernych w zarządzie wspólnotą²¹. Druga wizja cerkiewnego odrodzenia zakładała powrót do tradycyjnej dla Kościołów Wschodu instytucji patriarchy, a więc tym samym oznaczała odrzucenie dziedzictwa epoki piotrowej i rozpoczęcie nowego etapu życia religijnego po 1917 roku. Konserwatywny pogląd zwolenników tej opcji zamykał się przede wszystkim w granicach kanoniczności i historyczności funkcjonowania Cerkwi pod wodzą pierwszego wśród biskupów. Błąd w decyzji Piotra I polegał, ich zdaniem, na

odwróceniu się od norm bizantyńskich i przejściu na drogę obcej prawosławiu liberalizacji stosunków wewnętrzno-cerkiewnych. Synod, namiastka władzy zwierzchniej, nie spełnił pokładanych w nim nadziei. Rosyjskiej Cerkwi u progu nowej epoki potrzebny był przywódca – symbol jedności i siły²².

Przeciwnicy patriarchy – w większości członkowie formacji odnowicielskiej – uważali, iż powołanie jednego biskupa – zwierzchnika całej Cerkwi rosyjskiej – spowoduje rozbitcie religijnej jedności Imperium. Protojerej Nikołaj Dobronrawow uważał, iż w wielonarodowym państwie rosyjskim o miejsce pierwszego będą zabiegać biskupi każdej z nacji wchodzących w skład cesarstwa, co w konsekwencji może doprowadzić do powstania odrębnych patriarchatów Ukrainy, Syberii i pozostałych. Duchowny wskazywał także na niebezpieczeństwo nadinterpretacji kanonów apostołskich. Kanoniczność wyboru pierwszego biskupa nie była dla niego równoznaczna z kanonicznością utworzenia instytucji patriarchy. Nie oznaczała również odrzucenia niezależności poszczególnych biskupów na rzecz skupienia całej władzy w ręku jednego metropolity²³.

Nikołaj Kuzniecowa, ówczesny zwolennik idei odnowielskich, poruszył kwestię rozumienia zapisu kanonów, na które wielokrotnie powoływali się zwolennicy patriarchy. Tok myślenia prelegenta był następujący: jeśli w czasach pierwszych chrześcijan metropolitą nazywano jednego z wielu równych sobie lokalnych biskupów w Imperium Rzymskim, to czy ustanowienie patriarchy dla całego państwa nie jest kanonicznym nadużyciem ze strony interpretatorów nauk Ojców Kościoła i decyzji dawnych soborów? To retoryczne pytanie Kuzniecowa wzmacniał kolejnym argumentem o nieokreśleniu przez średniowieczne kanony pozycji pierwszego hierarchy²⁴. Dopiero późniejsza tradycja, głównie pod wpływem katolicyzmu, wykształciła zasadę nadrzędności. W ciągu pierwszych trzech wieków funkcjonowania chrześcijaństwa, jak dobitnie podkreślał inny przeciwnik restauracji patriarchy, protojerej Nikołaj Cwietkow, patriarchat w ogóle nie istniał. Pojęcie to pojawiło się w toku dążenia do centralizacji władzy kościelnej na Zachodzie. Wschodni Kościół apostołski nie znał bowiem określenia *primus inter pares*. Niezgodne z nauczaniem Pisma Świętego i tradycją apostołską wywyższenie jednego nad pozostałych nie mogło stanowić podstawowej zasady życia cerkiewnego²⁵.

Według profesora Borysa Titlinowa patriarchat stanowił kontynuację monarchicznego absolutyzmu. Zmiany, jakie zachodziły w życiu społeczno-politycznym ówczesnej Rosji wymagały dostosowania się Cerkwi do nowych warunków. Upadek ustroju monarchicznego, w jego opinii, powinien spowodować upadek monarchii cerkiewnej. Epoka, która otwierała się w 1917 roku wymuszała przyjęcie w Kościele

prawosławnym modelem demokratycznego, którego zaprzeczeniem była skostniała instytucja patriarchy²⁶. Patriarchat, zdaniem Titlinowa, nie był w stanie spełnić oczekiwań, jakie na niego nałożono. Silne, scentralizowane jedynowładztwo, popierane przez aparat biurokratyczny, stanowiło ogromne zagrożenie dla podtrzymywania tradycji zwoływania soborów²⁷. Przyszłość całej wspólnoty miała spoczywać zatem, zdaniem przeciwników hierarchiczności, w ręku zwykłego człowieka. Od jego charakteru, postawy i osobistych decyzji zależał los prawosławia rosyjskiego. A przecież kolegialność, bezpieczniejsza alternatywa patriarchy, stwarzała możliwości szerokiej dyskusji i wyboru opcji optymalnej²⁸. Pokładanie nadmiernych nadziei w osobie patriarchy duchowny Leonid Iwanicki komentował tymi słowami: „Patriarcha nie jest czarodziejską różdżką, która jest w stanie wszystko zmienić”²⁹. W tym poglądzie wtórował mu profesor Ilja Gromogłosow:

„Orędownika, ojca, spowiednika szatą nie ozdobisz, jakiego by on stanu nie był, duchownego czy świeckiego [...]. Sama z siebie godność patriarchy nie czyni ludzi ni mądrymi, ni świętymi, ni utalentowanymi administratorami [...]. Ta forma zarządu cerkiewnego w istocie rzeczy jest nieważna”³⁰.

Burzliwa debata nad reformą systemu synodalnego została zakończona 28 października 1917 roku. Podsumowanie trwającej od kilkunastu dni na forum soborowym i w kularach dyskusji na temat powrotu do instytucji patriarchy spadło na barki arcybiskupa Mitrofanowa (Krasnopolskiego). W mowie zamykającej obrady sekcji Wyższej administracji cerkiewnej przewodniczący zaprezentował rezultaty prowadzonych rozmów i przedstawił historyczno-kanoniczny aspekt ustanowienia cerkiewnego jedynowładztwa. Cerkiew rosyjska, podkreślał, została pozbawiona swojego przywódcy i wodza religijnego³¹. Tymczasem warunki społeczno-polityczne wymagały odrodzenia silnej, zjednoczonej pod egidą pierwszego spośród biskupów:

„Sprawy powrotu do instytucji patriarchy nie wolno odkładać na potem. Rosja płonie, wszystko umiera. Czy w takiej sytuacji można długo roztrząsać jakie narzędzie konieczne jest w celu zjednoczenia Rusi? Kiedy nadchodzi wojna potrzebny jest jeden wódz. Bez niego wojsko idzie w rozsypkę. [...] Oto dlaczego musimy przywrócić patriarchat”³².

W ślad za tymi słowami rozpoczęto prace nad ustawą o wyższym zarządzie w Cerkwi rosyjskiej. Celem tego przedsięwzięcia było ustalenie podstawowych zasad funkcjonowania Kościoła prawosławnego oraz nakreślenie projektów przyszłych reform. *Ogólne postanowienia o wyższej administracji cerkiewnej* – efekt końcowych prac prawno-legislacyjnych, w formie ostatecznej przybrał następujący kształt:

1. W Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej władza naczelna – ustawodawcza, administracyjna, sądowa i kontrolna – przysługuje soborowi lokalnemu, działającemu okresowo, zwoływanemu w określonych terminach, składającemu się z biskupów, niższego duchowieństwa i osób świeckich.

2. Powołuje się patriarchat, a zarząd Cerkwi podlega patriarsze.

3. Patriarcha jest pierwszym spośród równych biskupów.

4. Patriarcha wraz z organami zarządu cerkiewnego podlega władzy soboru³³.

Reformę wyższej administracji cerkiewnej przeprowadzono także na poziomie pozostałych organów naczelnych. Zreformowano Synod oraz utworzono Najwyższą Radę Cerkiwną. Model podziału kompetencji wyższej administracji cerkiewnej znalazł odzwierciedlenie w schemacie funkcjonowania struktur cerkiewnych w terenie. Postanowieniem Soboru najwyższą jednostką władzy terenowej ustanowiono diecezję³⁴. Proponowano wprowadzenie zmian w podziale administracyjnym diecezji poprzez zwiększenie ich liczby drogą podziału istniejących lub tworzeniem nowych³⁵. Na czele każdej diecezji stał wybierany demokratycznie przez duchowieństwo i wiernych arcybiskup, „następca świętych Apostołów, przedstawiciel Cerkwi lokalnej”³⁶. Hołdując normom powszechności oraz zasadzie ścisłej współpracy w zarządzie Cerkwią, odchodzono od rozwiązań systemu synodalnego, w którym arcybiskupi byli traktowani jako carscy urzędnicy, wypełniający odgórne postanowienia, przebywający w stolicy i oderwani od spraw swojej diecezji. Na hierarchów nałożono szereg ograniczeń: zakaz samowolnego opuszczania swojej diecezji bez zgody Najwyższej Rady Cerkiwnej³⁷, czy możliwość sądowego usunięcia niezdyscyplinowanego zarządcy³⁸. Terenowym ekwiwalentem Synodu i Rady było zebranie diecezjalne³⁹ i rada diecezjalna⁴⁰ – organy zarządu kolegialnego i kontroli arcybiskupa.

Podobne rozwiązania zaproponowano w organizacji drugiego szczebla zarządu lokalnego, a mianowicie w strukturze dekanatów⁴¹. Zebrania dekanackie, rada dekanacka i dziekan, o funkcjach równoważnych z odpowiednikiem diecezjalnym, stanowiły niższy terenowy trzon administracyjny⁴². Najniższą jednostką podziału administracyjnego Cerkwi rosyjskiej była parafia – podstawowa komórka podtrzymująca religijne życie wspólnotowe⁴³. Nominalnym zarządcą administracyjnym parafii był biskup. Realna władza wykonawcza należała do duchownego parafialnego. Organem współdecydującym o wspólnocie i kontrolnym dla instytucji zwierzchnich były ciała kolegialne – zebrania i rady. Wprowadzano urząd starosty, będącego realnym zarządcą mienia cerkiewnego. Na parafię i jej członków

nałożono także funkcje społeczno-kulturalne, a więc troskę o domy dla sierot, szpitale, biblioteki i żłobki⁴⁴.

Otwarcie wspólnot na sprawy społeczne zarysowała ustawa o zakonach i zakonnikach, podkreślająca społeczny, dobroczynny i misjonarski charakter działalności monasterów. Stymulacja aktywności mnichów na rzecz swojej wspólnoty odnosiła się jednak w pierwszym rzędzie do rozwoju oświaty religijnej. Monastery miały się stać miejscem szczególnej troski o wychowanie dzieci i młodzieży. Projektowano tworzenie specjalnych bractw religijnych i szkół na poziomie elementarnym, obejmującym jedną lub dwie klasy⁴⁵. Uczestnikami kursów prowadzonych w ramach takiego kształcenia mógł, a nawet powinien być, jak podkreślano, każdy ochrzczony młody człowiek. Studentom akademii i seminariów teologicznych, decydującym się na życie zakonne, proponowano zamieszkanie w murach klasztorów, gdzie opiekowałiby się nimi ojcowie duchowni – mnisi. W tym czasie, oprócz poznawania uroków i trudów życia zakonnego, mieli poświęcić się także pracy naukowej⁴⁶.

Zatwierdzona soborowo struktura administracji cerkiewnej wszystkich szczebli podkreślała aspekt powszechności, wzbogacony o element nowoczesności, wyrażający się w udziale czynnika społecznego w ośrodkach decyzyjnych. Zdaniem ideologów i zwolenników ruchu odnowienia jednakże wprowadzenie kolegialnych organów ustawodawczych i wykonawczych, ograniczenie władzy biskupa w terenie i ustanowienie powszechnego systemu wyborczego nie było jednoznaczne z pozbawieniem wyższego duchowieństwa nominalnej władzy zwierzchniej nad podlegającą jego jurysdykcji wspólnotą. Biskup nadal pozostawał zarządcą przydzielonych mu cerkiewnych jednostek administracyjnych, a przynależne mu prerogatywy były znaczne. Zmiany ustanowione na szczeblu Synodu nie zniamonowały elementów rewolucji cerkiewnej. W jego składzie nie znalazł się żaden przedstawiciel niższego duchowieństwa. Hierarchowie uzyskali także przewagę w innym organie administracji kościelnej – w Najwyższej Radzie Cerkiwnej. Oznaczało to dla odnowicieli, iż rzeczywisty zarząd sprawami wspólnoty pozostawał w kompetencjach episkopatu. Sobór utrzymał, ich zdaniem, zasadę tradycyjnego podporządkowania Cerkwi władzy nadrzędnej. Opowiadając się za jednością wspólnoty, organizującej się na wzór pierwszych gmin chrześcijańskich, stronnicy cerkiewnego odnowienia opowiadali się za równouprawnieniem wszystkich członków wspólnoty w zakresie władzy ustawodawczej i wykonawczej, odrzuceniem religijnego absolutyzmu oraz nawiązaniem kontaktów z przedstawicielami władzy świeckiej. Nie zniesiono instytucji „uczonych mnichów”, nie doprowadzono do ograniczenia wpływu tej grupy na proces kształcenia teologicznego młodzieży

rosyjskiej. Zachowanie *status quo*, w opinii przedstawicieli ruchu, nastąpiło również w sferze homiletyki, języka liturgii oraz powtórnego ożenku białego duchowieństwa. Niewystarczającymi, z ich punktu widzenia, zmianami okazało się rozszerzenie udziału kobiet w życiu wspólnoty, rozwinięcie działalności misyjnej i kaznodziejskiej.

W rzeczywistość sowiecką ruch odnowicielski wszedł z nieukrywanym poczuciem klęski, zarówno na polu ideologicznym, jak i społecznym. Sobór odrzucił proponowany przez członków formacji projekt odnowienia

oparty na idei stworzenia niezależnych pod względem administracyjnym wspólnot prawosławnych, połączonych między sobą wiarą i zreformowanym obrzędem. Świadomość rozproszenia organizacyjnego i zamętu ideologicznego wymusiła na odnowicielach, po raz kolejny, zwrot ku władzy państwowej jako najważniejszego czynnika kształtującego życie społeczne i polityczne. Nastąpiło to jednak dopiero w 1922 roku. „Żywa Cerkiew” stała się orężem władz komunistycznych w walce w Kościele prawosławnym.

Przypisy:

- ¹ D. Marples, *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, przeł. I. Scharoch, Wrocław 2006, s. 41-44; P. Kenez, *Odkłamanana historia Związku Radzieckiego*, przeł. A. Górka, Warszawa 2008, s. 28-30; J. Smaga, *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991*, Kraków 1992, s. 17-18; R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, przekł. T. Szafar, Warszawa 2006, s. 292-356.
- ² Rząd Tymczasowy został utworzony w Rosji 15 marca 1917 roku w wyniku porozumienia Komitetu Tymczasowego Dumy i Piotrogrodzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. Pierwszym premierem Rządu był książę Gięorgij Lwow, którego (od 21 lipca) na stanowisku premiera zastąpił Aleksander Kiereński. Zob.: P. Kenez, *op. cit.*, s. 30-38.
- ³ ГАРФ, *Чрезвычайная следственная комиссия для расследования противозаконных по должности действий бывших министров и прочих высших должностных лиц*, ф. 1467, оп. 1, д. 572, л. 7 об.
- ⁴ Иакинф (Дестивель), *Поместный Собор Российской Православной Церкви 1917-1918 гг. и принцип соборности*, Москва 2008, с. 83-84.
- ⁵ И. К. Смолич, *История Русской Церкви 1700 – 1917*, Москва 1997, с. 723.
- ⁶ П. Г. Рогозний, „Церковная революция” и выборы архиереев в 1917 году, „Исторические записки”, 2004, т. 7 (147), с. 275-322; idem, „Церковная революция”: март-август 1917 года, [в:] 1917-й: Церковь и судьбы России. Материалы международной научной конференции. К 90-летию Поместного Собора и избрания Патриарха Тихона, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2008, с. 56-63; С. С. Бычков, *Большевики против Русской Церкви. Очерки по истории Русской Церкви (1917-1941 гг.)*, Москва 2006, т. 2, с. 43.
- ⁷ Д. А. Головушкин, *Феномен обновленчества в русском православии первой половины XX века*, Санкт-Петербург 2009, с. 115-116; М. В. Шкаровский, *Обновленческое движение в русской православной церкви XX века*, Санкт-Петербург 1999, с. 10-15.
- ⁸ Szerzej o reformatorskich poglądach ideologów ruchu zob.: M. Maszkiewicz, *Mistyka i rewolucja. Aleksander Wwiedeński i jego koncepcja roli cerkwi w państwie komunistycznym*, Kraków 1995, s. 46-55.
- ⁹ Д. А. Головушкин, *op. cit.*, с. 119-120.
- ¹⁰ *Ibidem*, с. 120.
- ¹¹ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва 2010, с. 67; Владислав (Цыпин), *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700-2005)*, Москва 2007, с. 333.
- ¹² *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния*, Москва 1994, т. 1, с. 60-133.
- ¹³ Иакинф (Дестивель), *op. cit.*, с. 106.
- ¹⁴ Д. В. Поспеловский, *Русская Православная Церковь в XX в.*, Москва 1995, с. 39; Б. В. Титлинов, *Церков во время революции*, [в:] *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2009, с. 310.
- ¹⁵ Иакинф (Дестивель), *op. cit.*, с. 107-108; Б. В. Титлинов, *op. cit.*, с. 311; Георгий (Ломако), *Письма с Собора. Письмо второе*, [в:] *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2009, с. 120-121.
- ¹⁶ Б. В. Титлинов, *op. cit.*, с. 310-311.
- ¹⁷ Niektóre z przytoczonych nazwisk już w 1917 roku nie będą nawet kojarzone z ruchem odnowienia. Profesor Kuzniecowa okaże się jednym z najaktywniejszych obrońców Cerkwi przed atakami „wojującego ateizmu”, Nikołaj Cwietkow należeć zaś będzie do kręgu najbliższych współpracowników patriarchy Tichona. Przykłady powyższe ilustrują organizacyjną słabość ruchu.
- ¹⁸ Цит за: *Каноны или Книга Правил Святых Апостолов, Святых Соборов Вселенских и Поместных и Святых Отцев*, Монреаль 1974, с. 24.
- ¹⁹ Цит. за: *ibidem*, с. 126.
- ²⁰ В. М. Лавров, В. В. Лобанов, И. В. Лобанова, А. В. Мазырин, *Иерархия Русской Православной церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху*, Москва 2008, с. 119-133; М. А. Бабкин, *op. cit.*, с. 472; А. Мазырин, *От Святейшего Тихона к Святейшему Сергию: вопрос о патриаршестве в 1920-1930-е годы*, [в:] 1917-й: Церковь и судьбы России. К 90-летию Поместного Собора и избрания Патриарха Тихона, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2008, с. 181.
- ²¹ Евлогий (Георгиевский), *Церковный Собор (1917-1918)*, [в:] *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2009, с. 557-558; Вениамин (Федченков), *Церковный Собор в Москве*, [в:] *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2009, с. 601.
- ²² Б. В. Титлинов, *op. cit.*, с. 309-310; А. В. Каргашев, *Революция и Собор 1917-1918 гг. (наброски для истории Русской Церкви наших дней)*, [в:] *Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2009, с. 506; Д. В. Поспеловский, *op. cit.*, с. 39; А. Н. Кашеваров, *Православная Российская Церковь и Советское государство (1917-1922)*, Москва 2005, с. 76.
- ²³ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол заседания Собора от 21 октября 1917 года посвященного обсуждению вопроса о восстановлении патриаршества в России, об автокефалии (автономии) грузинской церкви, об изменениях в личном составе Собора. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 29, л. 54-60 об, 75 об -78 об, 102-107.
- ²⁴ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол заседания Собора от 14 октября 1917 года посвященного обсуждению вопроса о восстановлении патриаршества в России, о плане работы Собора, о переговорах с Временным правительством об оставлении приходских школ. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 26, л. 50-51, 53-55.

- ²⁵ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 19 октября 1917 года посвященного рассмотрению вопроса о восстановлении патриаршества и о передаче церковно-приходских школ в ведение Министерства просвещения. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 28, л. 23-25.
- ²⁶ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол заседания Собора от 21 октября 1917 года посвященного обсуждению вопроса о восстановлении патриаршества в России, об автокефалии (автономии) грузинской церкви, об изменениях в личном составе Собора. Материалы к протоколу...*, л. 65-68 об, 80-82.
- ²⁷ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол заседания Собора от 14 октября 1917 года посвященного обсуждению вопроса о восстановлении патриаршества в России, о плане работы Собора, о переговорах с Временным правительством об оставлении приходских школ. Материалы к протоколу...*, л. 58 об – 59 об.
- ²⁸ *Ibidem*, л. 60-61 об.
- ²⁹ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 25 октября 1917 года посвященного рассмотрению вопроса о восстановлении патриаршества в России. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 31, л. 90.
- ³⁰ *Ibidem*, л. 92.
- ³¹ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 28 октября 1917 года посвященного рассмотрению вопроса о восстановлении патриаршества в России и кодификации канонического права. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 32, л. 41-80 об.
- ³² Сут. за: *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния*, Москва 1994, т. 3, с. 6.
- ³³ Сут. за: М. А. Бабкин, *op. cit.*, с. 480. Szerzej na temat każdej z wymienionych władz w Cerkwi zob.: Иакинф (Дестивель), *op. cit.*, с. 123-124.
- ³⁴ M. Muszyński, *Władza kościelna w prawosławiu rosyjskim według Soboru Lokalnego 1917 – 1918 r.*, Warszawa 2006 [maszynopis: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego], s. 253-262.
- ³⁵ *Собрание постановлений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, Москва 1994, вып. 4, с. 21-22 (определение X).
- ³⁶ *Ibidem*, вып. 1, с. 18 (определение V, статья 15).
- ³⁷ *Ibidem*, с. 19, 20 (определение V, статья 18, 28).
- ³⁸ *Собрание постановлений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, Москва 1994, вып. 3, с. 58 (определение X, статья 1).
- ³⁹ *Ibidem*, вып. 1, с. 20-25 (определение V, статьи 31-46).
- ⁴⁰ *Ibidem*, с. 25-28 (определение V, статьи 47-65).
- ⁴¹ M. Muszyński, *op. cit.*, s. 262-268.
- ⁴² *Собрание постановлений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг...*, вып. 1, с. 28-33 (определение V, статьи 66-85).
- ⁴³ ГАРФ, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор), Протокол и стенограмма заседания Собора от 13 марта (28 февраля) 1918 года посвященного обсуждению реформы церковного прихода и организации на местах церковных крестных ходов в знак протеста против отделения церкви от государства. Материалы к протоколу*, ф. 3431, оп. 1, д. 96, л. 1-26.
- ⁴⁴ *Собрание постановлений и постановлений священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг...*, вып. 4, с. 15-28 (определение II, статьи 14-87).
- ⁴⁵ *Ibidem*, с. 37-39 (определение XV, статьи 50-61).
- ⁴⁶ *Ibidem*, с. 42-43 (определение XV, статьи 83-97).

Kamila Pawelczyk-Dura

Russian church renovationism in 1917

Summary

The fall of tsarist autocracy in 1917 opened up the possibility of revival of the Orthodox Church. Political and social movement revived activities renovationists, closely observing the prevailing mood among believers. They expected deep reforms in Church organizations and rituals and postulate require activating the clergy. However, All Russian Sobor of 1917-1918 rejected the renewal project based on the idea of creating independent administrative Orthodox community, connected reformed faith and ritual. Consciousness of organizational and ideological confusion motivate renovationists to turn to the most important factor influencing the social and political life. It happened only until 1922. „Living Church” has become a weapon in the fight the communist regime against in the Orthodox Church.

Bibliografia

- Kenez P., *Odkłamana historia Związku Radzieckiego*, przeł. A. Górski, Warszawa 2008.
- Marples D., *Historia ZSRR od rewolucji do rozpadu*, przeł. I. Scharoch, Wrocław 2006.
- Maszkiewicz M., *Mistyka i rewolucja. Aleksander Wwiedeński i jego koncepcja roli cerkwi w państwie komunistycznym*, Kraków 1995.
- Muszyński M., *Władza kościelna w prawosławiu rosyjskim według Soboru Lokalnego 1917 – 1918 r.*, Warszawa 2006 [maszynopis: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego].
- Pipes R., *Rewolucja rosyjska*, przeł. T. Szafar, Warszawa 2006.
- Smaga J., *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991*, Kraków 1992.
- 1917-й: *Церковь и судьбы России. Материалы международной научной конференции. К 90-летию Поместного Собора и избрания Патриарха Тихона*, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2008.
- Бычков С. С., *Большевики против Русской Церкви. Очерки по истории Русской Церкви (1917-1941 гг.)*, Москва 2006, т. 2.
- Владислав (Цыпин), *История Русской Православной Церкви. Синодальный и новейший периоды (1700-2005)*, Москва 2007.
- ГАРФ (Государственный архив Российской Федерации), *Чрезвычайная следственная комиссия для расследования противозаконных по должности действий бывших министров и прочих высших должностных лиц*, ф. 1467, оп. 1, д. 572.
- Ibidem, *Всероссийский Церковный Поместный Собор (Священный Собор)*, ф. 3431, оп. 1, д. 26, 28, 29, 31, 32, 96.
- Головешкин Д. А., *Феномен обновленчества в русском православии первой половины XX века*, Санкт-Петербург 2009.
- Дело великого строительства церковного. Воспоминания членов Священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 годов*, ред. В. Н. Воробьев, Москва 2009.
- Иакинф (Дестивель), *Поместный Собор Российской Православной Церкви 1917-1918 гг. и принцип соборности*, Москва 2008.
- Каноны или Книга Правил Святых Апостолов, Святых Соборов Вселенских и Поместных и Святых Отцев*, Монреаль 1974.
- Кашеваров А. Н., *Православная Российская Церковь и Советское государство (1917-1922)*, Москва 2005.
- Лавров В. М., Лобанов В. В., Лобанова И. В., Мазырин А. В., *Иерархия Русской Православной церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху*, Москва 2008.
- Поспеловский Д. В., *Русская Православная Церковь в XX в.*, Москва 1995.
- Рогозный П. Г., „Церковная революция” и выборы архиереев в 1917 году, „Исторические записки”, 2004, т. 7 (147). *Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния*, Москва 1994, т. 1, т. 3.
- Смолич И. К., *История Русской Церкви 1700-1917*, Москва 1997.
- Собрание постановлений и постановлении священного Собора Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, Москва 1994, вып. 3, 4.
- Шкаровский М. В., *Обновленческое движение в русской православной церкви XX века*, Санкт-Петербург 1999.
- Idem, *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва 2010.

Rozmiar artykułu 1,2 arkusza wydawniczego